

Pusztai Gabriella 2001. Az oktatási **esélyegyenlőség** a **felekezeti** középiskolákban. *Educatio* 1. 181-186.

Pusztai Gabriella

Az oktatási esélyegyenlőség a felekezeti középiskolákban¹

A magyar közoktatás 90-es évekbeli sokrétű átalakulási folyamatának egyik jelentős eleme az egyházi fenntartású intézmények arányának megnövekedése. Az évtized első felében készült, az egyház közéleti szerepvállalásával foglalkozó országos vizsgálatokból fény derült ezeknek az iskoláknak a széles körű ismertségére, és igen magas presztízsére. (Pusztai 2000) Azonban még a pedagógusok sem érzékelik reálisan az egyházi iskoláknak a magyar oktatási rendszerbeli arányait (Székelyi et al. 1998) a szakirodalom pedig egyértelműen elitképző intézményként tartja számon őket (Nagy 1999).

Bowles (1971) szerint az egységes közoktatás mindenféle tagolása az egyenlő esélyektől fosztja meg a hátrányosabb származású tanulókat. Érdeklődésemet az a feszültség keltette fel, amely a fenti gondolat és a legtöbb egyházi iskola programja között fennáll, melynek lényege az, hogy elő kívánják segíteni az hátrányos helyzetű gyerekek boldogulását. Ebből a szempontból a hazai kutatások nem foglalkoztak a felekezeti iskolákkal, azonban a holland diákok tanulmányi eredményességét vizsgáló Dronkers (1996) azt a különbséget regisztrálja a felekezeti és az állami iskolák diákjai között, hogy az előbbiek jobban teljesítenek, s ezt a tudatos iskolaválasztás következtében kialakuló iskolai közösség hatásával magyarázza.

A felekezeti iskolák helye a mai magyar közoktatási rendszerben

A különböző felekezetek által fenntartott intézmények a statisztikai tájékoztatókban *egyházi* név alatt szerepelnek. Ez az elnevezés egyfajta egységes egyházi oktatási rendszer meglétét sugallja. Helyesebb lenne a felekezeti jelző használata, amely hűen kifejezné azt, hogy ezek az intézmények nem egy nagy egységes, hanem felekezetenként több kisebb alrendszer alkotnak a magyar közoktatáson belül.

Az 1998/99-es tanév statisztikai adatai alapján az alapfokú oktatási intézmények 4,5%-a, és a középfokú oktatási intézmények 7,5%-a tartozik ebbe a kategóriába, s ezek döntően gimnáziumok vagy vegyes képzésű középiskolák. A néhány szakképzéssel foglalkozó

¹ Jelen tanulmány az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság támogatásával készült hosszabb terjedelmű dolgozat rövid változata. Köszönetet mondok Róbert Péternek a munkámhoz nyújtott értékes segítségéért.

középiskola speciálisan az iskolarendszereből kihulló, hátrányos helyzetű tanulók felkarolására alakult keresztény-szociális hagyományok alapján.

Az egyházi gimnáziumi tanulók utóbbi tíz éves létszámnövekedése majdnem a felét teszi ki az összes gimnáziumi tanulólétszám utóbbi másfél évtizedben lezajlott növekedésének, az 1998/99-es tanévben a gimnazisták 12,3%-a járt felekezeti gimnáziumba. A felvételi statisztikákban szereplő, a felsőoktatásba felvettek arányát a 12. osztályok létszámaéhoz viszonyító adatsor azt mutatja, hogy a felekezeti középiskolák ebben a tekintetben igen differenciált képet mutatnak.

A társadalmi egyenlőtlenségek és a felekezeti középiskola

Az oktatás reprodukciós hatásait elemezve Bourdieu (1970) kifejti, hogy az egyes társadalmi rétegekre jellemző habitus része az iskola igénybevételére való hajlandóság is. Több hazai kutatás igazolta, hogy a származás nemcsak az iskolai teljesítményt határozza meg, hanem a szülők aspirációin keresztül a diákok továbbtanulási szándékait (Erdészné-Timár 1967, Gázsó 1976, Ferge 1980, Molnár P. 1989), a továbbtanulási hajlandóságot is.

Ezek szerint tehát a tanulmányi eredmények mellett a továbbtanulási szándéknak, aspirációnak vagy igénynek igen jelentős szerepe van abban, hogy a különböző kulturális mutatókkal rendelkező családokból származó diákok különböző mértékben jelentkeznek a felsőoktatásba, valamint abban, hogy sajátosan megoszlanak a felsőoktatáson belül a különböző presztízsű intézmények között (Zeleney 1986), sőt egyes intézmények vagy szakok valósággal lezárulnak a fizikai szülők gyermekei előtt (Nagy 1999).

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy kompenzálhatja-e a felsőfokra való jelentkezés szándékának a szülői státus különbségei mentén kialakuló determináltságát valami, és hogyan alakulnak ezek a beállítódások a felekezeti iskolások körében. Ferge (1980) tapasztalatai szerint az iskola vagy osztály tanulóinak társadalmi sokszínűsége bizonyos mértékig húzó hatással van a hátrányosabb származású diákok továbbtanulási szándékaira. Sorokin (1964) szerint az egyház egykori iskolafenntartó szerepének lényege az erkölcs és a közösségi magatartás szempontjait mérlegelő társadalmi szelekció volt, míg az iskola az intellektuális teljesítmény alapján minősíti az egyént. Kérdés, hogy vajon ez a másfajta alapon történő szelekció milyen hatással van az egyenlőtlenségek ingadozására. Emellett a vallásosság, esetleg bizonyos felekezethez tartozás hatásai kompenzálhatják a strukturális

determinizmust valamilyen sajátos életstílus és szigorúbb munkamorál (Weber 1982) vagy a vallás identitásteremtő, célra orientáló funkciója (Luhmann 1977) által. A reprodukció hatásait ellensúlyozhatja továbbá az iskolai szocializáció hatékonyabb volta, az iskolában és a kollégiumban eltöltött jelenősebb idő arányában (Bowles 1971).

Hipotézisek

A társadalmi esélyegyenlőtlenség egyik fontos mutatója napjainkban a felsőfokon való továbbtanulás szándékának megléte vagy hiánya valamint milyensége. Jelen vizsgálatom tárgya annak ellenőrzése, hogy a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióra és hatásainak ellensúlyozására vonatkozó elméletek és empirikus eredmények hogyan érvényesülnek a felekezeti gimnáziumok diákjai körében. A felekezeti gimnáziumok diákjai körében is az várható, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, kedvezőtlenebb foglalkozási státusú családokból származók aránya kisebb, továbbtanulási ambíciójuk csekélyebb mértékű és alacsonyabb presztízsű felsőoktatásba irányuló, mint kedvezőbb családi háttérű társaiké. Feltételeztem, hogy emellett érvényesül néhány olyan tényező, pl. a heterogén iskolai környezet, az iskola jó felvételi eredményei, a kollégiumi elhelyezés és a vallásgyakorlat intenzitása, amely képes a családi kulturális háttérhatásokat kompenzálni.

Adatok és változók

A fenti feltevések empirikus ellenőrzésére a felekezeti középiskolák diákjai körében 1999-ben készült kérdőíves vizsgálatom² adatait használtam fel. A többlépcsős (felekezetenként, térségenként, településnagyság és esetleges speciális helyzet szerint) rétegzett mintavétel alapján kiválasztásra került 50 gimnázium (ebből 7 budapesti) 1385 11-12 évfolyamos diákja kérdőbiztosok útmutatásai alapján önállóan töltötte ki a kérdőívet.

Az elemzéskor először a függő változók és a családi kulturális háttér legerőteljesebb hatású eleme, a szülők iskolázottsága közötti összefüggést vizsgáltam, ezek után a változók kapcsolatának további finomítása céljából többváltozós elemzéseket végeztem parciális táblázatok felhasználásával. A kontrollváltozók az iskola társadalmi heterogenitásának mértéke, az iskola felvételi eredményei, a kollégiumban lakás, a felekezeti hovatartozás, a családi és az egyéni vallásgyakorlat intenzitása voltak.

² A kutatást az OTKA finanszírozta. (Nyilvántartási szám: F22476.)

A családi kulturális háttér hatása a továbbtanulási stratégiára

A családi kulturális háttér legfontosabb, legmesszebb ható tényezője a szülők iskolai végzettsége³, ezért a szülői ház kulturális mutatói közül ezzel dolgoztam az elemzés során. A gimnáziumba járók szüleinek iskolai végzettség szerinti megoszlása nemcsak a szülőkorúak adataitól különbözik erőteljesen, hanem a felekezeti iskolák mutatói a többi gimnáziumhoz képest is kedvezőbbek, hiszen a diplomás szülők aránya 4-5%-kal magasabb, a szakmunkásoké 7-10%-kal alacsonyabb.

Jelentős különbség észlelhető a fővárosi és vidéki intézmények társadalmi háttéré között. A fővárosi iskolákban a szülők közel háromnegyede (az apák 74,8%-a és az anyák 70,7%-a) felsőfokú végzettségű, míg a vidéki iskolákban az alacsonyabb végzettségű szülők jelennek meg felülreprezentáltan, különösen a szakmunkásképzőt és a szakközépiskolát végzettek. (Az apák 49,3%-a és az anyák 31,8%-a tartozik ebbe a két kategóriába.) A fővárosi és a vidéki iskolákkal kapcsolatos szülői és gyermeki elvárások összehasonlításakor kiderült, hogy Budapesten egészen más szerepük van a felekezeti iskoláknak, mint vidéken. Az előbbieknél a „jó közösség” reménye az elsődleges, az utóbbiaknál a továbbtanulásra való felkészítés. Ebből arra következtethetünk, hogy a sűrű intézményhálózatú fővárosban a továbbtanulásra való felkészítésnél fontosabbá válik a nagyvárosi közeg kulturális heterogenitásának egyes hatásai előli védelem igénye. A vidéki iskolákban -különösen a szakmunkásképzőt és szakközépiskolát végzettek esetében- a legintenzívebbnek a továbbtanulásra való felkészítés elvárása bizonyult a középiskola kiválasztásakor. Ezek szerint a vidéki felekezeti iskolákban az önmaga kulturális reprodukciójára törekvő magas iskolázottságú csoportok mellett jelen van egy ambiciózus, alacsonyabb végzettségű réteg is.

A továbbtanulási stratégia második lépcsőfokának tartottam annak elhatározását, hogy a diák kíván-e felsőfokon továbbtanulni. A felekezeti iskolákba járó diákok továbbtanulási szándéka a nem felekezeti iskolák adataival összevetve igen magas. Természetesen a magasan iskolázott szülők gyermekeinek a felekezeti iskolákban is erőteljesebb e szándéka, de különösen feltűnő az eltérés az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek továbbtanulási tervei esetén. A felekezeti gimnáziumokban a megkérdezettek 86%-a tervez felsőfokú továbbtanulást, míg az átlag középiskolásoknak a háromnegyede. A diplomás szülők gyermekei mindkét csoportban hasonló arányban tervezik, hogy felsőfokon tanulnak tovább. A

³ A szülők együttes végzettségét kifejező összevont változót a szakirodalom (Róbert 1986) alapján úgy állítottam elő, hogy ha a két szülő ugyanolyan iskolai végzettségű, akkor a közös kód, ha a szülők

nem felekezeti iskolások körében a szülői iskolai végzettség csökkenésével jelentősen csökken a továbbtanulási hajlandóság, azonban a felekezeti adatbázisban a legiskolázatlanabb szülők gyerekeinek is 70%-a akar felsőfokon továbbtanulni, míg a nem felekezeti iskolákban ez az arány 42%.

1. táblázat

Felsőoktatásba készülő⁴ aránya a felekezeti és a nem felekezeti gimnáziumokban

A szülők iskolázottsága	felsőfokú továbbtanulási tervvel rendelkezők	
	felekezeti gimnázisták *	nem felekezeti gimnazista ⁵ ***
kvázi nyolc osztály	70,0%	<u>42,0%</u>
kvázi szakmunkás	81,9%	<u>48,0%</u>
kvázi szakközépiskolát végzett	85,1%	<u>68,5%</u>
kvázi gimnáziumot végzett	84,9%	<u>79,5%</u>
kvázi diplomás	<u>89,0%</u>	<u>90,4%</u>
összesen	86,0%	75,3%
N=	1191	17 281

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: *p< 0,05, **p<0,01, ***p<,001.)

A különbség mértéke figyelemreméltó, mert azt mutatja, hogy a felekezeti iskolás diákok továbbtanulási terveiket tekintve jóval ambiciózusabbak, mint az átlag középiskolások. Tehát ebben a közegben valamilyen kompenzációs jelenség enyhíti a családi háttér determináló hatását.

A felsőfokra jelentkezni szándékozók több szempont figyelembevételével, bejutási esélyeik mérlegelése alapján alakítják ki továbbtanulásuk konkrét irányát. Ebben a döntésben is érvényesül a reprodukció hatása, hiszen az alacsonyabb végzettségűek gyermekei inkább főiskolára, a többiek viszont inkább egyetemre jelentkeznek. A felekezeti középiskolák esetében is szignifikánsan megoszlanak a tanulók különböző csoportjai az egyetem és a főiskola között. A legfeljebb általános iskolát, szakmunkásképzőt vagy szakközépiskolát végzetek gyermekei arányukhoz képest többen szándékoznak főiskolákra jelentkezni, a diplomás szülők az egyetemet részesítik előnyben. Mindazonáltal meglepő, hogy a kvázi szakmunkás szülők gyerekeinek majd fele, a kvázi szakközépiskolásoknak közel kétharmada egyetemre készül. A nem felekezeti iskolák tanulóival összevetve ebben a vonatkozásban is jelentős különbség

iskolázottságában egy fokozatnyi különbség van, akkor a magasabb kód, ha nagyobb a különbség, akkor a magasabb kód -1 lett az új változó értéke.

⁴ A két csoportnak másképpen megfogalmazott kérdésre kellett válaszolnia. A felekezeti iskolások a „Hová szeretnél felvételizni?” kérdésre válaszoltak, a többiek pedig „Jelentkezett-e felvételre felsőfokú intézménybe?” kérdésre, s az adatok a jelentkezéskor első helyen feltüntetett továbbtanulási célt tükrözik.

⁵ Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében 1998-ban végzett „A felsőfokú továbbtanulás tényezőiről” című kutatás adatainak felhasználásával. N= 61 190

érzékkelhető a felekezeti és a nem felekezeti iskolások között. A nem felekezeti iskolások körében összességében, valamint a csak általános iskolát végzett szülők gyerekeinek kivételével minden szülői csoportban mintegy 10-10%-kal kevesebben jelentkeznek egyetemre.

2. táblázat

Az egyetemre és a főiskolára készülő aránya a felsőfokon továbbtanulni szándékozók körében

A szülők iskolázottsági háttere	Felekezeti gimnáziumok ***		Nem felekezeti gimnáziumok ***	
	egyetem	főiskola	egyetem	főiskola
kvázi nyolc osztály	28,6%	<u>71,4%</u>	38,9%	<u>61,1%</u>
kvázi szakmunkás	48,1%	<u>51,9%</u>	40,8%	<u>59,2%</u>
kvázi szakközépiskolát	60,1%	<u>39,9%</u>	49,1%	<u>50,9%</u>
kvázi gimnáziumot végzett	68,6%	31,4%	55,3%	<u>44,7%</u>
kvázi diplomás	<u>77,4%</u>	22,6%	<u>68,8%</u>	31,2%
Összesen	67,6%	32,4%	58,3%	41,7%
N=	936	449	9763	6997

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.)

Tehát a konkrét továbbtanulási irány kiválasztásában felfedezhető egy bizonyos kompenzáló hatás, amelynek működését a továbbtanulás szándékának vizsgálatakor is tapasztaltuk.

A családi háttér determináló hatását mérséklő kompenzációs jelenségek

A kontrollváltozók az iskola társadalmi heterogenitásának mértéke, az iskola felvételi eredményei, a kollégiumban lakás, a felekezeti hovatartozás, a családi és az egyéni vallásgyakorlat intenzitása voltak.

II. 1. Az iskolai társadalmi környezet kompenzáló hatása

A felekezeti gimnáziumok tanulóinak általában rendkívül magas és színvonalas felvételi terveik alapján felvetődik a kérdés, hogy ezek a továbbtanulási aspirációk nem a magasan kvalifikált szülői környezet hatásainak köszönhetőek-e. Ha a diplomás szülők iskolai környezetbeli aránya szerint csoportokra (diplomások 25% alatt, 25-50% között, 50% fölött) választjuk külön a megkérdezetteket, azt látjuk, hogy a továbbtanulási hajlandóság mind a háromféle környezetben, minden szülői csoportban egyaránt magas. Az alacsonyan iskolázott szülők gyerekeinek továbbtanulási hajlandósága a középső, heterogén csoportban a legkiemelkedőbb

(10. táblázat)., Egy-egy oszlopon belül a szülők iskolázottsága és a továbbtanulási szándék megléte illetve iránya között szoros összefüggés van, ezen a téren érvényesül a reprodukció. A túlnyomóan alacsonyabb végzettségűektől származó közegben a főiskolai továbbtanulás a jellemző -még a kvázi diplomás szülők gyermekeinél is-, míg a magasabban iskolázott környezetben az alacsonyabb végzettségű szülők gyerekeinek továbbtanulási iránya terén húzó hatás érvényesül, ők is az egyetemet preferálják. Ezt a heterogén iskolai környezet kompenzáló hatásának tekinthetjük.

A hátrányosabb háttérű diákok a diplomás többségű közegben kevesebben válaszolták, hogy tovább kívánnak tanulni, mint a más közegben levők, igaz, hogy aztán a továbbtanulni szándékozók jól igazodván környezetükhöz, többnyire egyetemre pályáznak. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a továbbtanulási irány kiválasztásakor az iskolai társadalmi környezet jelentősen módosítja a családi háttér hatásait, de a felsőfokú továbbtanulási szándék alakulását nem magyarázza.

3. táblázat

Az iskolai társadalmi környezet hatása a felekezeti gimnáziumok tanulóinak továbbtanulási terveire és irányára

A diplomás szülők Aránya	25% alatti diplomás arány N=473			25-50% közötti diplomás arány N=473			50% fölötti diplomás arány N=439		
	tovább tanul *	egyetem re készül *	főiskolára készül *	tovább tanul ns	egyetem re készül ns	főiskolára készül ns	tovább tanul ns	egyetem re készül ns	Főiskolá ra készül ns
legfeljebb szakmunkás képző kvázi	80,0%	34,1%	65,9%	83,0%	59,1%	40,9%	76,5%	84,6%	15,4%
érettségizett Kvázi diplomás	86,6%	49,3%	50,7%	86,0%	72,4%	27,6%	79,8%	82,1%	19,9%
Összesen	94,5%	50,7%	49,3%	88,8%	76,9%	23,1%	87,7%	85,1%	14,9%
N=	86,3%	45,8%	54,2%	86,7%	72,6%	27,4%	85,0%	84,3%	15,7%
	408	187	221	410	298	113	373	314	59

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.)

II. 2. Az iskola felvételi eredményeinek hatása

A gimnáziumokat a felvételi eredményességet jelző statisztikai adatok alapján két csoportba osztottam (50% fölötti, 50% alatti) ezzel az elemzésbe vonva egy kontextus változót, amely az egyes iskoláknak az utóbbi öt év alatt a felsőoktatásba bejuttatott diákjainak

-az érettségizőkhöz viszonyított- átlagos arányszáma alapján készült⁶. A kapott adatok alapján úgy tűnik, a továbbtanulási szándékokat csak az alacsonyan iskolázott háttérű gyerekeknél befolyásolja ez a tényező, viszont a továbbtanulási irány megválasztására nagy hatással bír. (11. táblázat)

Természetesen ez a kérdéskör szorosan összefügg azzal, hogy a különböző iskolázottságú rétegek milyen arányban jelennek meg az egyes iskolákban, a felvételi eredmények homogenizálódása mögött társadalmi homogenizálódás is áll. A 30% alatti felvételi arányt elérő iskolákban az alacsony végzettségű rétegek felülreprezentáltak, míg az 50% fölöttiekben a diplomások képviselik magukat arányukon fölül. A felvételin eredményesebben szereplő iskolák kedvezőtlenebb háttérű diákjai számára a jó felvételi eredményekkel rendelkező iskola kompenzáló hatást nyújt. Mindez persze itt is nagymértékben összefügg az iskolai társadalmi környezet húzó hatásával.

4. táblázat

Az iskola felvételi eredményességének hatása a felekezeti gimnáziumok tanulóinak továbbtanulási terveire és irányára

	50%-nál gyengébb felvételi arányt elérő iskolák diákjai N=655			50%-nál magasabb felvételi arányt elérő iskolák diákjai N=730		
	továbbtanul **	egyetem ***	főiskola ***	továbbtanul ns	egyetem ***	Főiskola ***
kvázi 8 osztály	(62,5%)	(30,0%)	(70,0%)	(100%)	(25,0%)	(75,0%)
kvázi szakközépiskola	78,6%	39,5%	60,5%	87,7%	62,0%	38,0%
kvázi szakközépiskola	81,3%	45,1%	54,9%	89,4%	75,5%	24,5%
kvázi gimnázium	86,2%	65,6%	34,4%	83,6%	71,7%	28,3%
kvázi diplomás	92,5%	64,4%	35,6%	87,4%	83,7%	16,3%
összesen	84,8%	55,4%	44,6%	87,0%	77,4%	22,6%

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: *p< 0,05, **p<0,01, ***p<,001. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

II. 3. A kollégiumi (az iskolai) nevelés kompenzáló hatása

⁶ A gimnáziumok sorrendje 1995-1999. Köznevelés 2000. 04.28

A statisztikai adatok szerint az egyházi középiskolások körében a kollégisták aránya majdnem kétszer annyi (39,1%), mint az összes középiskolás között (20,8%)⁷. Ennek oka nyilván a ritkább felekezeti iskolahálózat, emellett az is megfigyelhető, hogy a felekezeti középiskolák nevelési programjaiban erőteljes hangsúlyt kapnak a kollégiumok, esetenként még helybeli diáknak is lehetősége van diákotthoni elhelyezést igénybe venni. Az iskolai nevelés nyilván az összes tanulóra hatással van, de az intézmény falai között több időt eltöltő kollégisták valószínűleg jobban elsajátítják az iskolai normarendszert.

A kollégista és a nem kollégista tanulók továbbtanulási terveinek összehasonlításakor az tapasztalható, hogy a kollégisták esetében a felsőfokú továbbtanulási szándék alakulása kisebb mértékben függ a szülők iskolai végzettségétől, mint a nem kollégisták körében. (12. táblázat) Ebből az iskolai nevelés kompenzáló hatására következtethetünk. A konkrét továbbtanulási irányok közötti választáskor az alacsonyabb iskolázottságú családokból származó kollégisták jóval nagyobb arányban jelentkeznek a magasabb presztízzsel rendelkező felsőoktatásba, mint nem kollégista társaik. Úgy tűnik, hogy csak a legmagasabb végzettségű szülők gyermekeinek továbbtanulási terveit nem inspirálja még jobban a kollégium.

5. táblázat

A kollégisták és nem kollégisták továbbtanulási terve

Szülők legmagasabb iskolai végzettsége		Kollégista N=479			Nem kollégista N=894		
	továbbtanul ns	egyetem *	főiskola *	továbbtanul *	egyetem ***	főiskola ***	
kvázi 8 osztály	(77,8%)	(42,9%)	(57,1%)	(63,6%)	(14,3%)	(85,7%)	
kvázi szakmunkásképző	82,4%	53,6%	46,4%	81,5%	44,0%	56,0%	
kvázi szakközépiskola	88,4%	70,2%	29,8%	83,1%	54,0%	46,0%	
kvázi gimnázium	88,2%	72,2%	27,8%	82,9%	66,3%	33,8%	
kvázi diplomás	87,9%	75,9%	24,1%	89,7%	78,0%	22,0%	
összesen	87,0%	69,8%	30,2%	85,5%	65,3%	34,7%	
N=	417	291	126	764	499	265	

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: *p< 0,05, **p<0,01, ***p<,001. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

A felsőfokú továbbtanulási hajlandóság mértéke az alacsonyabb iskolai végzettségű csoportokban jelentősebben, a diplomások klörében kisebb mértékben módosul a kollégium hatására, a konkrét felvételi cél kiválasztásának arányai pedig lényegében megváltoznak. Legalacsonyabb iskolázottságú környezetből származó diákoknál észlehető a legmarkánsabb

⁷ Statisztikai tájékoztató. Középfokú oktatás 1998/99. Oktatási Minisztérium Budapest 1999.

különbség a kollégisták és a nem kollégisták között, de a többi csoportban is határozott mértékű és irányú az elmozdulás. A kollégiumi nevelés tehát -úgy tűnik az elhelyezés mellett olyan tényező, amely a hátrányosabb helyzetűek továbbtanulási esélyeinek növekedéséhez hozzájárul.

II. 4. A vallás kompenzáló hatása

Ebben a pontban a felekezeti hovatartozást és a vallásosság intenzitását vizsgáltam.

A továbbtanulási szándékok iskolafenntartó felekezet szerinti vizsgálatakor enyhe különbséget regisztrálhatunk a felekezetek között. A továbbtanulási hajlandóság terén majd minden szülői csoportban érzékelhető a református gimnáziumokba járók árnyalatnyi előnye a katolikus iskolákkal szemben, amelyek diákjai viszont némileg nagyobb arányban készülnek magasabb presztízsű felsőoktatásba. (13. táblázat)

Az evangélikus iskolákból származó adatok értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy noha a vizsgálat időpontjában működő hét gimnáziumuk közül hat iskolából származnak az adatok -két budapestiből és négy vidékiből- nagyon kicsi az elemszám az érintett két évfolyam alacsony tanulólétszámai miatt. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy mindkét függő változó esetén kimutatható az evangélikus iskolák diákjainak kedvezőtlenebb továbbtanulási stratégiája. Ezt részben vidéki evangélikus gimnáziumaik hátrányos társadalmi összetételével magyarázhatjuk, amely egyben az iskolai környezet lehetséges húzó hatását is csökkenti, különösen a továbbtanulási irányok tekintetében.

6. táblázat

Az iskolafenntartó felekezet hatása a felekezeti gimnáziumok tanulóinak továbbtanulási terveire és irányára

	római és görög katolikus N=749			református N=506			evangélikus N=130		
	továbbtanul	egyetem	főiskola	továbbtanul	egyetem	főiskola	továbbtanul	egyetem	főiskola
	ns	***	***	ns	***	***	*	ns	ns
kvázi 8 osztály	(77,8%)	(28,6%)	(71,4%)	(77,8%)	(28,6%)	(71,4%)	-	-	-
kvázi szakmunkásképző	78,8%	52,4%	47,6%	86,4%	45,1%	54,9%	81,0%	41,2%	58,8%
kvázi szakközépis kola	85,2%	67,8%	32,2%	87,1%	55,6%	44,4%	77,8%	33,3%	67,7%
kvázi gimnázium	83,6%	66,4%	33,6%	86,7%	73,5%	26,5%	85,0%	58,8%	41,2%
kvázi diplomás	89,6%	79,6%	20,4%	88,0%	77,5%	22,5%	89,4%	64,3%	35,7%
összesen	85,8%	70,4%	29,6%	87,1%	67,2%	32,8%	82,9%	52,6%	47,4%
N=	643	453	190	441	296	145	107	56	51

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

A vizsgálatba bevont iskolák tanulói nem egységesek felekezetiileg (15-25% között mozog a más felekezethez tartozók aránya)⁸, ezért megvizsgáltam a diákok aspirációit a saját felekezetük szerinti almintákra bontva is. A három népesebb felekezethez tartozókon kívül 59 görög katolikust a római katolikusokkal együtt tüntettem fel, a 10 kisebb protestáns felekezethez tartozót és 45 felekezeten kívülit a kis elemszám miatt nem vontam be az elemzésbe. A mintában szereplők saját felekezet szerinti bontásakor a református és az evangélikus diákok létszáma kisebb, mint az iskolafenntartó felekezet szerinti bontás során, így az evangélikus vallású tanulók száma jóval alacsonyabb, mint az evangélikus iskolásoké, s ez bizonytalanabbá teszi a rájuk vonatkozó következtetések levonását. (14. táblázat)

A továbbtanulási terveket és irányokat tekintve egyaránt a református diákok vannak legelőnyösebb pozícióban kissé megelőzve a katolikusokat. A (vidéki) evangélikusok hátránya újra megfigyelhető, kivéve a diplomás szülők gyermekeinek egyetemre való törekvésének arányát. Összességében elmondhatjuk, hogy a felekezethez tartozás némileg módosítja a reprodukciót igazoló nulladrendű összefüggést.

7.táblázat

A felekezeti hovatartozás hatása a gimnazisták továbbtanulási terveire és irányára

	római és görög katolikus N=839			református N=400			evangélikus N=83		
	tovább tanul ns	egyetem re készül ***	főiskolára készül ***	tovább tanul ns	egyetem re készül **	főiskolára készül **	tovább tanul *	egyetem re készül *	főiskolá ra készül *
kvázi 8 osztály	(80,0%)	(25,0%)	(75,0%)	(75,0%)	(33,3%)	(66,7%)	-	-	-
kvázi	82,8%	48,1%	51,9%	82,0%	51,2%	48,8%	66,7%	37,5%	62,5%
szakmunkás-képző									
kvázi	82,9%	62,4%	37,6%	90,9%	63,3%	36,7%	90,9%	50,0%	50,0%
szakközépiskola									
kvázi gimnázium	83,7%	67,3%	32,7%	87,5%	68,8%	31,2%	81,3%	92,3%	7,7%
kvázi diplomás	90,5%	77,6%	22,4%	86,7%	79,6%	20,4%	84,8%	75,0%	25,0%
Összesen	86,1%	67,8%	32,2%	86,8 %	69,5%	30,5%	79,7%	69,5%	30,5%
N=	722	489	233	347	241	106	66	46	20

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

A családi vallásgyakorlat intenzitásának hatását a szülők vallásos öndefiníciója és különböző vallási tevékenységei (templomba járás, ima, áldozás/úrvacsora gyakorisága, baráti kör összetétele) alapján összeállított index értékei mentén kettéosztott alminták segítségével vizsgáltam. (ld. Függelék) Ennek alapján a vallást intenzívebben gyakorló családok közé került a tanulók körülbelül felének családja. (15. táblázat) Ezek között a komolyabban vallásgyakorló családok között a diplomások messze felülreprezentáltak fordulnak elő, a szórványos vallásgyakorlók között a szakközépiskolát végzett szülők szerepelnek nagyobb arányban. Ez az eredmény jellemzően ábrázolja a felekezeti iskolák társadalmi bázisának két fő forrásvidékét. A diplomások magas aránya az intenzív vallásgyakorlók között nem mond ellent annak, hogy a társadalomban ezzel ellentétes tendencia érvényesül, hiszen éppen az iskola gimnázium volta és felekezeti volta miatt jelenhet meg itt felülreprezentáltak az intenzív vallásgyakorló diplomások egyébként nem túl népes rétege. Elgondolkodtató viszont az alacsony iskolázott és kevésbé vallásos csoport megjelenése ezekben az iskolákban.

Úgy tűnik, hogy az intenzívebb vallásgyakorlatú almintában az alacsonyabban kvalifikált családokból származó gyerekek felvételi hajlandósága csak kisebb mértékben tér el a diplomások gyermekeiétől, mint a másik csoportban. Ez abban az esetben is tapasztalható, ha az első sor (a mindössze kvázi nyolc osztályt végzett szülők) értékeit figyelmen kívül hagyjuk a viszonylag alacsony elemszám miatt. Azonban szembetűnőbb, és az almintát minden iskolázottsági csoportjára érvényes eltérés figyelhető meg az egyetem mint továbbtanulási cél kiválasztása tekintetében a komolyabb családi vallásgyakorlással rendelkezők körében a szórványosabb vallásgyakorlással rendelkezőkhöz képest.

8. táblázat

A család vallásgyakorlatának hatása a felekezeti gimnáziumok tanulóinak továbbtanulási terveire és irányára

	Szórványos családi vallásgyakorlat N=636			Komolyabb családi vallásgyakorlat N=667		
	továbbtanul 1 ns	egyetem **	főiskola **	továbbtanul ns	egyetem ***	főiskola ***
kvázi 8 osztály	(63,6%)	(28,6%)	(71,4%)	(100%)	(33,3%)	(66,7%)
kvázi szakmunkásképző	80,9%	42,9%	57,1%	84,3%	50,8%	49,2%

⁸ Ez a homogenitás a két világháború között csak a katolikusok iskoláit jellemezte (Karády 1997. 40.), igaz, hogy akkor jóval nagyobb kiterjedésű felekezeti iskolarendszerben.

kvázi szakközépiskola	87,2%	55,3%	44,7%	83,5%	70,9%	29,1%
kvázi gimnázium	88,7%	63,9%	36,1%	81,3%	73,5%	26,5%
kvázi diplomás	88,0%	69,8%	30,2%	89,1%	83,0%	17,0%
összesen	86,5%	60,5%	39,5%	86,0%	75,0%	25,0%
N=	550	333	217	576	432	144

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a komolyabb vallásgyakorló közegekből származók továbbtanulási szándéka határozottabb a többiekénél. Tehát a vallás célra orientáló funkciójával módosítja a reprodukció törvényszerűségét. Emellett az intenzív vallásgyakorlat nemcsak a célirányosság közvetítésével hat a továbbtanulási tervekre, hanem még talán azért is, hogy a vallásukat komolyan gyakorló családok a vallásos gyülekezet többé-kevésbé szoros, de mindenképpen heterogén társadalmi összetételű közösségébe tartoznak, ahol az alacsonyabb iskolai végzettségű tagok számára könnyen referencia csoporttá válhatnak a vallási közösség tanultabb rétegei.

A saját vallásgyakorlat intenzitását több változó értékeit összefoglaló (iskolán kívüli vallásos ifjúsági körbe, hittan órára járás, imádkozási szokások, baráti kör összetétele) indexszel mértem. (ld. Függelék **)

9. táblázat

A diákok vallásgyakorlatának hatása a továbbtanulási tervekre

	Szórványos vallásgyakorlat N=628			Komolyabb vallásgyakorlat N=757		
	továbbtanul **	egyetem ***	főiskola ***	továbbtanul ns	egyetem ***	főiskola ***
kvázi 8 osztály	(60,0%)	(22,2%)	(77,8%)	(100%)	(40,0%)	(60,0%)
kvázi szakmunkásképző	83,1%	48,4%	51,6%	80,7%	47,8%	52,2%
kvázi szakközépiskola	82,6%	45,9%	54,1%	87,7%	73,7%	26,3%
kvázi gimnázium	80,7%	67,4%	32,6%	87,4%	69,3%	30,7%
kvázi diplomás	92,0%	68,2%	31,8%	86,9%	84,2%	15,8%
összesen	85,3%	59,3%	40,7%	86,6%	73,9%	26,1%
N=	536	318	218	656	485	171

(A vastagon és aláhúzva közölt értékek az adjusted residualis alapján szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. A 15 főnél alacsonyabb esetszám előfordulását zárójelben közöltem.)

Ez a változó csak részben (0,518**) korrelál a szülők vallásgyakorlatát mérő változó értékeivel. Az aktív vallásgyakorló diákok szülői iskolázottságtól függetlenebb, egységesebb mintázatban, és nagyobb arányban akarnak továbbtanulni, s közülük 70%-nál is többen egyetemen. (16. táblázat) Ennek magyarázatát itt méginkább a vallásosság célraorientáló hatásában illetve esetleg a származás szempontjából heterogén ifjúsági csoportok referenciaként való funkcionálásában kereshetjük.

Összegzés

A középiskolások felsőfokú továbbtanulási terveinek megléte valamint milyensége tükrözi a kulturális egyenlőtlenségek újratermelődésének mechanizmusát. Ez a jelenség -mint az oktatási rendszer bármely pontján- a felekezeti gimnáziumokban is világosan érzékelhető. Összességében ezekben az intézményekben a diplomás szülők gyermekei valamivel többen vannak, mint az átlag gimnáziumokban, de ezt a felekezeti gimnáziumok fővárosi társadalmi környezete és a fővárosi felekezeti gimnáziumok speciális szerepe okozza.

A felekezeti iskolákban is az figyelhető meg, hogy az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyerekei kevésbé ambiciózusak a továbbtanulás terén, mint a diplomások gyermekei, és alacsonyabb presztízssű felsőoktatásba készülnek, mint kedvezőbb családi háttérű társaik. Emellett azonban figyelemre méltó jelenség, hogy a felekezeti iskolákban jelen levő hátrányosabb családi háttérű tanulók válaszaiban jóval nagyobb arányban jut kifejezésre határozott továbbtanulási ambíciójuk, valamint sokkal többen készülnek magasabb presztízssű felsőoktatásba, mint a hasonló helyzetű átlagos gimnáziumi tanulók.

Az adatok tehát nem csupán a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióról, hanem annak kisebb-nagyobb mértékű korrekciójáról, hatásainak kompenzálásáról is tanúskodtak oly módon, hogy néhány tényező hatására az alacsonyabb végzettségű szülőktől származó diákok körében magasabb továbbtanulási hajlandóságot tapasztalunk. A heterogén iskolai társadalmi környezetben tanuló diákoknál ilyen tényezőként működik az iskola társadalmi összetétele. Hasonlóképpen jelentkezik a felvételi eredmények kompenzáló hatása. Az egyes felekezetekhez való tartozás részben a felekezetre jellemző iskolázottsági mutatók reprodukciója által, másrészt az egyes beállítódások átörökítése által fejt ki hatását. Úgy tűnik, nagyon jelentős kompenzáló hatása van a vallás célraorientáló és a vallási közösség nivelláló funkciójának. A legerőteljesebben a kollégium -s az emögött sejtethető sajátos pedagógiai környezet módosítja a származás által determinált továbbtanulási terveket.

Mindezek alapján elmondható, hogy a felekezeti gimnáziumok speciális szelekció eredményeképpen kiválogatódott diákjai körében több tényező együttes hatására enyhülnek az oktatási esélyek kibékíthetetlen egyenlőtlenségei.

Irodalom

- Ádám A. 1994 A vallásszabadság összetevői *Társadalmi Szemle* 29.
- Andorka R. 1982. A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest: Gondolat
- Andorka R.-Simkus, A. 1983. Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statisztikai Szemle* 6.
- Bourdieu, P. 1970. Az oktatási rendszer ideológikus funkciója. In: Ferge, Zs.-Háber J. (eds.) 1972. *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Bourdieu, P. én. In: Angelus R. ed. 1999. *A társadalmi rétegződés komponensei* Budapest: Új Mandátum
- Bowles, S. 1971. Egyenlőtlen iskolázás vagy a társadalmi munkamegosztás újratermelése. In: Ferge, Zs.-Háber J. (eds.) 1972. *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Drahoš P. 1992. Katolikus iskolák az államosítás után. *Educatio*. Ősz
- Dronkers, J. 1996. Dutch Public and religious schools between state and market. *Zeitschrift für Pädagogik*. 35. Beiheft.51-67.
- Erdész T.-Timár J.1967. Családi-társadalmi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás. *Valóság* 8.
- Erdő P. 1990 *Az egyház új jogi helyzete Magyarországon* *Katolikus Szemle* 159.
- Ferge Zs. 1980. A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés In: *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat
- Gazsó F. 1976. *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Budapest: Kossuth
- Karády V. 1997. *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)* Budapest: Replika Kör
- Ladányi J. 1994. *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest: Educatio
- Luhmann, N. 1978 *Funktion der Religion*. Frankfurt: Suhrkamp
- Molnár P. 1989 *A felsőfokú továbbtanulási igény kialakulása és megvalósulásának feltételei a hátrányos helyzetű fiataloknál*. Budapest: Akadémiai
- Nagy B. 1999. "Tüzoltó leszél s katona!"- budapesti közgazdászhallgatók társadalmi összetételének és motivációinak változásai a kilencvenes évek közepén. *Közgazdasági Szemle* 1.

Pusztai Gabriella 2001. Az oktatási **esélyegyenlőség** a **felekezeti** középiskolákban. *Educatio* 1. 181-186.

Pusztai G. 2000. Az egyházi oktatási rendszer társadalmi megítélése az 1990-es évek első felében. In: Kiss G. (ed.) *Oktatás és multikulturalizmus*. Debrecen: Debreceni Egyetem (m.a.)

Róbert P. 1987. Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. In: Fokasz N.-Örkény A. (eds.) *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Új Mandátum

Róbert P. 1986. Származás és mobilitás. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet

Róbert P. 1991. Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle* 1.

Schanda B. - Tóth Á. 1996. *Jogtudományi Közlöny* 330-332.

Sorokin, P.A. 1964. Az egyének társadalmi rétegenkénti minősítésének, kiválasztásának és elosztásának mechanizmusa. In: Róbert P. (ed.) 1998. *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum

Szántó J. 1998. Vallásosság és társadalmi rétegződés. In: Szántó J. 1998. *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest: Új Mandátum

Székelyi M.- Csepeli Gy.- Örkény A.- Szabados T. 1998. *Válaszúton a magyar oktatási rendszer*. Budapest: Új Mandátum

Tomka M. - Zulehner, P.M 1999. *Religion in den Reformländern Ost(Mittel) Europas*. Wien: Schwabenverlag

Tóth Á. 1994. Egyház, állam, vallás a jog tükrében. *Jogtudományi Szemle*

Treiman, D.J. 1970. Iparosodás és társadalmi rétegződés. In: Róbert P. (ed.) 1998. *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum

Weber, M. 1982. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat

Zeleny A. 1986. Társadalmi eredet, iskolai végzettség, életkörülmények. In Vámos D. (ed.) 1986. *Társadalmi rétegződés és iskolai végzettség*. Budapest: Oktatókutató Intézet

Függelék

*A családi vallásgyakorlat intenzitását mérő indexet az apára és az anyára vonatkozó öt-öt változó alapján a következőképpen hoztam létre: az egyház tanítása szerint vallásosnak vagy maga módján vallásosnak minősített szülők gyermekeinek leválogatása után intenzívnek minősült annak a családnak a vallásgyakorlata, akik legalább havi egy alkalommal vagy ennél gyakrabban járnak templomba, imádkoznak egyedül vagy közösen, rendszeresen áldoznak vagy úrvacsoráznak, és a barátaik is legalább felerészt vallásukat gyakorlókból állnak. A templomlátogatás, az ima és a rendszeres áldozás/úrvacsorázás megszokott mutatói a

vallásgyakorlatnak. A döntően vallásosakból álló baráti kört pedig azért tartottam fontosnak, mert jelezhet egy modernebb értelemben vett, nem csupán az egyház intézményéhez kötődő, - esetleg kisközösségi- vallásosságot, melynek jelentősége éppen az lehet, hogy egy társadalmilag nyitottabb vallásos kör referenciacsoporttá válhat a tanulók szülei számára.

**A saját vallásgyakorlat intenzitását négy változó értékei alapján állítottam elő. Annak a diáknak minősült komolynak a vallásgyakorlata, aki rendszeresen vagy alkalmanként jár az iskolán kívüli vallásos ifjúsági körbe, az iskolába kerülése előtt már járt hittan órára, szokott imádkozni, és a baráti körének legalább a fele vallásos fiatalokból áll. Ilyen módon azokat akartam kiválasztani, akiknek az iskolai vallásos programokban való részvételét nem a ritualizmus jellemzi.